

**O NAJNOWSZYCH POLSKICH PODRĘCZNIKACH DO HISTORII
DLA GIMNAZJALISTÓW, CZYLI CO DAJE UCZNIOM PRACA
Z PODRĘCZNIKIEM**

GRAŻYNA PAŃKO

The author analyses the most recent (published after 2004) history textbooks for lower secondary school in Poland from the series Tracing the Pasty, ed. by Stanisław Roszak, and We Are Exploring the Pasty by Polish Educators Society from Toruń. She argues that those textbooks help the young people not only broaden their knowledge but also develop a skill to acquire it from different sources (wide range of images: reproductions, posters, didactical sketches, maps, schemes, tables), including the written ones.

Key words: History textbooks; lower secondary school; skills; 21st century education.

Uczeń sięga po podręcznik jeśli jest on ciekawy. Nie oznacza to tylko zainteresowania tekstem. Wydaje się, że ostatnio wydane podręczniki przyciągają do siebie zwłaszcza materiałem ilustracyjnym.¹ Jeśli dodamy do tego sposób kształcenia umiejętności pracy z różnymi środkami dydaktycznymi, które zawierają podręczniki gimnazjalne, to wyraźnie widać założony cel opracowania tych książek – przygotowanie do wielokrotnego zdobywania wiedzy, a tym samym przygotowania do egzaminu gimnazjalnego.

Seria *Śladami przeszłości* rozpoczyna prezentację treści od przypomnienia czym zajmuje się historia, w jaki sposób korzysta z odkryć archeologów, z jakich źródeł czerpie informacje o przeszłości i krótko omawia epoki historyczne, umieszczając je na linii chronologicznej, wzbogaconej o charakterystyczne obrazy-symbole (np. piramida, rycerz, żaglowiec czy samolot). Ważnym elementem jest wskazanie jak korzystać z podręcznika, czyli co trzeba zrobić z tekstem głównym, źródłowym, mapą, osią czasu, infografiką, reprodukcjami źródeł materialnych, wreszcie co zyska się przez poznanie „tajemnic sprzed wieków” i „najważniejszych postaci historycznych”. Dodajmy, że w podobny sposób autorzy prezentują w czytelnych schematach społeczeństwo, np. Egiptu (s. 30), Aten (s. 61), Sparty (s. 65), Rzymu (s. 104), Polski w czasach Mieszka (s. 200). Te wskazówki odnoszą się także do kolejnych części z tej serii dla klasy drugiej i trzeciej.

Zasada rozpoczynania rozdziału od umieszczenia treści zasadniczej na mapie (czytelnej, pozwalającej na samodzielne odczytywanie informacji) i uzupełniania treści kolorowymi, czytelnymi ilustracjami sprzyja rozumieniu treści i ułatwia zapamiętywanie. Pomagają także pytania – zadania, odwołujące się nie tylko do treści, ale i obrazów. Zainteresowany uczeń może poszerzyć swoją wiedzę poprzez propozycje dodatkowych lektur oraz stron internetowych. Za szczególnie ważne uważam infografiki. Te opisane ilustracje kolorowe i czytelne, zaopatrzone w zadania, pokazują w jaki sposób wydobyć z nich informacje. Ich trafny dobór (obrazujący charakterystyczne dla danego tematu informacje) pozwala wyobrazić sobie jak wyglądały np. sumeryjskie miasta i osady, świątynie i pałace, specyficzne ogrody (zikkuraty), system

¹ ROSZAK, S. (ed.): *Śladami przeszłości. Podręcznik do historii dla klasy pierwszej gimnazjum*. Cz. I. Warszawa 2009. Artykuł dedykowany Panu Doc. František Čapka z okazji jego 70-lecia.

irygacyjny, handel i system dwunastkowy (pokazana dłoń i sposób liczenia na palcach do dwunastu), jak wyglądał władca utrwalony w posążku. Prezentacja sumeryjskiego zabytku (skrzynia, tzw. sztandar z Ur) pozwala odczytać zajęcia mieszkańców tego miasta, a ponadto zrozumieć, że jest to sposób przekazywania informacji i uświadamia dlaczego zabytki należy chronić. Zaznaczmy, że elementy na ilustracjach, które uczeń powinien zauważyć oznaczone są cyframi. Ten materiał ilustracyjny ściśle wiąże się z podrozdziałem o dokonaniach Sumerów, z których korzystamy i my współcześnie. Zadania wymagające wyjaśniania (np. w jaki sposób powstanie cywilizacji bliskowschodnich zależało od warunków naturalnych) sprawdzają czy uczeń potrafi wiązać informacje i czy rozumiał przekaz autora. I w tym przypadku zainteresowani mogą poszerzyć swą wiedzę poprzez lekturę lub internet.² Takich tekstów w pierwszym podręczniku jest dziewięć.³

Jak dużą wagę autorzy przypisują informacjom zawartym w obrazach możemy zaobserwować w kolorowym schemacie przedstawiającym społeczeństwo starożytnego Egiptu. Na piramidzie wydzielone są poszczególne grupy, według hierarchii, a rysunki pokazują jakie obowiązki należały do poszczególnych grup. Uzupełnienie rysunków tekstem pozwala lepiej zapamiętać ten schemat.⁴ Dodatkowy tekst poświęcony kapłanom i urzędnikom ułatwia zrozumienie jak funkcjonowało państwo egipskie, zwłaszcza za panowania Ramzesa II. Kolejny tekst, poświęcony kulturze Egiptu poprzez tekst zasadniczy, wskazujący istotne pojęcia (bogowie, sarkofag, piramida, mumia, mumifikacja), uzupełniony kolorowymi, czytelnymi obrazami i fragmentem tekstu źródłowego wprowadza uczniów w system wierzeń. Dodatkową funkcję spełnia infografika prezentująca budowę piramidy. Analiza tych obrazów pomaga wyobrazić sobie te prace, ale też wymaga wnioskowania (np. czemu służył system korytarzy w piramidzie). Osiągnięcia Egipcjan, wzbogacone wiedzą o Dolinie Królów i dodatkowymi ilustracjami nie tylko wzbudzają ciekawość, ale i pomagają sprawdzić zapamiętaną wiedzę (rozpoznaj bogów przedstawionych na malowidłach w grobowcu królowej Nefertari).⁵ Ten rozdział korzystnie wzbogaca dodatkowa treść „Tajemnice sprzed wieków”, poświęcona badaniom zabytków starożytnego Egiptu pod koniec XVIII w. i w XX w. Jest to „lekcja na szóstkę”. W dwustronicowym tekście zaopatrzonym obok ciekawego tekstu o sposobie odkrywania zabytków także w kolorową ilustrację z wyprawy wojsk napoleońskich do Egiptu w 1798 r. i kolejnymi zdjęciami z początków XX w. przedstawiającymi uczonych brytyjskich (egiptologów) Howarda Cartera i lorda Carnarvona, prowadzących badania archeologiczne w Dolnie Królów, które pozwoliły odkryć w 1922 r. grobowiec Tutenchamona. Odkrycie to ukazało wielkie bogactwo faraona. Uczniowie dowiadują się, że skarby te obecnie znajdują się w Kairze w Muzeum Egipskim. Dodatkowy tekst (łatwy do odnalezienia, bo na innym – beżowym – tle informuje o tzw. kłatwie faraona, a warto dodać, że autorzy traktują ją jako jedną z legend).⁶ Taka konstrukcja tekstu dostarcza uczniom wiedzy, ale i ćwiczy ważne umiejętności, a przede wszystkim uczy myśleć.⁷ Warto zwrócić uwagę na wprowadzenie do tekstu

² Tamże, s. 22–24.

³ „Jak zbadano pochodzenie człowieka. W laboratorium antropologa” (s. 14–15), „Jak odczytano pismo Egipcjan” (s. 50–51), „Czy ogniste zwierciadła Archimedesza istniały naprawdę?” (s. 90–91), „Jak wyglądała latarnia morska na Faros” (s. 96–97), „Jak poznano pochodzenie Etrusków” (s. 106–107), „Jak odkryto Pompeje. Jak wyglądały antyczne Pompeje” (s. 132–133), „Kiedy powstała osada w Biskupinie?” (s. 194–195), „Kto spisywał dzieje Polski” (s. 216–217).

⁴ Tamże, s. 30.

⁵ Tamże, s. 32–35.

⁶ Tamże, s. 30–31.

⁷ Tamże, porów. s. 40, 47, 50–51, 69, 76, 83, 86, 90–91, 96–97, 106–107, 115, 118, 125, 129, 132–133, 136, 154, 160, 172, 192, 197, 204, 216–217.

wyodrębnionych biogramów postaci (Karol Darwin, s. 14; Ramzes II, s. 31; Abraham, s. 39; Konfucjusz, s. 45; Jan Francois Champolion, s. 51; Perykles, s. 60; Miltiades, Leonidas, Temistokles, s. 71; Sofokles i Arystofanes, s. 82–83; Heraklit z Efezu i Demokryt z Abdery, s. 87; Tales z Miletu, Pitagoras, Euklides, s. 88; Aleksander Macedoński, s. 92; Hannibal, s. 112; Gajusz Juliusz Cezar, s. 120; Oktawian, s. 122; Horacy, Wergiliusz, Owidiusz, s. 138; Paweł z Tarsu, s. 140; Justynian Wielki, s. 152; Karol Wielki, s. 165; Włodzimierz Wielki, s. 181; Sylwester II, s. 182; Mieszko I, s. 199; Bolesław Chrobry, s. 201; Bolesław II Śmiały i Św. Stanisław ze Szczepanowa, s. 210; Bolesław Krzywousty, s. 212; Wincenty Kadłubek, s. 217). Te informacje pozwalają zobaczyć różne sfery ludzkiej działalności, a nawet ją ocenić.

Dla uczniów ważne są podsumowania rozdziałów, czyli krótkie i najistotniejsze informacje o początkach cywilizacji (s. 52–54), antycznej Grecji (s. 98–100), imperium rzymskim (s. 148–150), początkach średniowiecza (s. 186–188), Polsce za pierwszych Piastów (s. 218–219). Dodajmy, że wydarzenia umieszczone są na liniach chronologicznych, pozwalających na synchronizację wydarzeń politycznych, z kultury i religii. Istotne są też zadania wymagające omówienia najistotniejszych problemów, porównania np. religii starożytnych, wyszukania podobieństw np. ustrojów, wskazania przyczyn wybranych zjawisk, czy określenia skutków np. panowania Rzymian dla Europy i Bliskiego Wschodu (s. 150), początki średniowiecza (s. 186–188).

Warto również przeanalizować pod kątem umiejętności jakie może zyskać gimnazjalista **wydawnictwa Stowarzyszenia Oświatowców Polskich** z siedzibą w Toruniu, wydanych w latach 2009–2011 i posiadających wspólny tytuł *Poznajemy przeszłość*. Poszczególne podręczniki podzielone są na rozdziały i podrozdziały, poprzedzone krótkimi pytaniami w części „Czy pamiętasz?” (na żółtym tle) oraz linią chronologiczną, na której zaznaczone są czytelnie wydarzenia, o których informuje tekst zasadniczy. Każdy rozdział zawiera też część „Zapamiętaj”, w której uczeń znajdzie najważniejsze wiadomości, które powinien zapamiętać (wyodrębnione na niebieskim tle) oraz zadania, często uzupełnione tekstem źródłowym (na beżowym tle). Tekst każdego z tych podręczników zawiera czytelne mapy, powiązane ściśle z informacjami, wiele ciekawych i różnorodnych ilustracji, najczęściej kolorowych i dobrej jakości. Ważne dla uczniów, zwłaszcza przy powtarzaniu są tablice synchronistyczne.⁸ Podręczniki dla kl. drugiej i trzeciej są zaopatrzone w indeks terminów i osób oraz wykaz literatury uzupełniającej, dostosowany do poszczególnych rozdziałów, co pomoże poszerzyć wiedzę uczniom zainteresowanym. Trzeba jednak stwierdzić, że literatura ta nie zawsze jest dostosowana do poziomu przeciętnego gimnazjalisty.

Tekst autorski powyższych podręczników jest przystępny, a dopełniają go ciekawe, czytelne **ilustracje**, mające nie tylko uzupełnić zyskane z tekstu informacje, ale także zainteresować. Autorzy zaproponowali pytania skłaniające do analizy tekstu i ilustracji oraz wnioskowania. Jako przykład przytoczmy zdjęcie góry Synaj, płaskorzeźby z I w. n. e z Menorą i zdjęcie Tory oraz widoku Jeruzolimy, jako symboli istotnych dla wyznawców judaizmu, czy przekroju grobu Agamemnona i jego złotej maski jako symboli kultury mykeńskiej, czy wreszcie prezentację greckich stylów architektonicznych (z opisami poszczególnych części kolumn) i rekonstrukcję Akropolu.⁹

⁸ MORYKSIEWICZ, L. – PACHOLSKA, M. – ZDZIABEK, W.: *Poznajemy przeszłość. Historia 1 gimnazjum Toruń 2009*, s. 241–245; JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum. Toruń 2010*, s. 250–253; CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum. Toruń 2011*, s. 249–252.

⁹ MORYKSIEWICZ, L. – PACHOLSKA, M. – ZDZIABEK, W.: *Poznajemy przeszłość. Historia 1. gimnazjum Toruń 2009*, s. 30, 36, 61, 116.

Niektóre z ilustracji pokazują wynalazki starożytne ułatwiające codzienne życie (np. śruba Archimedesesa).¹⁰ Dodajmy jeszcze, że dzięki podręcznikom tej serii uczniowie mają szansę zobaczyć reprodukcje najważniejszych dzieł sztuki (choćby zdjęcie Erechtejonu, Dyskobola Myrona, waz greckich, teatru greckiego, makiety Pergamonu, Wenus z Milo, Nike z Samotraki, grupy Laokona, rzymskiego Forum, akweduktu, mozaiki i amfiteatru, cyrku, łuku tryumfalnego, Panteonu i Term Karakalli – te z wyszczególnieniem ich części składowych).¹¹ Zaznaczmy też, że autorzy są konsekwentni i prezentują zabytki charakterystyczne dla różnych kultur, np. przy prezentacji islamu uczeń zobaczy stronę Koranu, ale i wewnątrz Wielkiego Meczetu w Kordobie oraz przykład kolorowej arabeski, a opis pod tą ilustracją wyjaśnia dlaczego jej elementem są motywy roślinne i zwierzęce. Połączenie funkcji obrazującej i wyjaśniającej pojęcie jest tu perfekcyjne.¹² Podobnie można traktować przykłady średniowiecznych miniatur.¹³ Dobre technicznie ilustracje ukazują cechy stylu gotyckiego (na przykładzie katedr, portali i witraży),¹⁴ ale i romańskiego.¹⁵ Wiele ilustracji można uznać za ciekawostkę np. herb dwugłowego orła jako symbol Moskwy, zapożyczony z Bizancjum.¹⁶ Nowością są też dwie wkładki między stronicami – jedna prezentuje mapy, na których rozmieszczono „Wybrane miasta i obiekty z listy światowego dziedzictwa UNESCO”, wzbogacone kolorowymi zdjęciami oraz „Zabytki architektury średniowiecznej na ziemiach polskich”¹⁷ oraz plany wielkich miast w starożytności, poprzedzone kolorową mapą starożytnego świata.¹⁸ Podręcznik dla kl. drugiej zawiera reprodukcje dzieł architektury i sztuki (np. piramidy schodkowej Majów, obrazu *Bankier z żoną* Quentina Massysa, dziedzińca pałacu Medyceuszy we Florencji, *Giocondy* i *Ostatniej wieczerzy* oraz *Damy z gronostajem* Leonarda da Vinci, *Narodzin Wenus* Botticellego i *Piety* Michała Anioła, dziedzińca Wawelu, Kaplicy Zygmuntońskiej, arrasu wawelskiego, kościoła il Gesu, Wersalu, bazyliki św. Piotra w Rzymie, *Zdjęcia z krzyża* Petera Paula Rubensa, rzeźby Berminiego, pałacu w Wilanowie). Dodajmy, że opis obrazu skłania czasem ucznia do jego analizy i znalezienia odpowiedzi na pytania, np. przy obrazie *Bankier z żoną* trzeba znaleźć te jego elementy, które poza pieniędzmi, są przejawem zamożności tych postaci.¹⁹

Podręcznik dla kl. trzeciej także uzupełnia tekst ciekawymi ilustracjami. Czasami są to reprodukcje pocztówek (np. litografia huty Laura w Siemianowicach Śląskich, mostu w Ozimku, Trójkąta trzech cesarzy, czy odsłonięcie Pomnika Grunwaldzkiego w Krakowie w 1910 r.).²⁰

I w tej książce uczeń znajdzie dobre technicznie reprodukcje dzieł sztuki (np. impresjonistyczny obraz Clauda Moneta *Wschód słońca*, czy *Tancerkę na scenie* Edgara Degasa, symbolistyczną *Wyspę umarłych* Arnolda Böcklina, kubistyczny Pabla Picassa *Portret Vollarda*, czy futurystyczny *Dynamizm psa na smyczy* Giacomo Balli),²¹ przykłady architektury Antonio Gaudiego i secesyjnego sprzętu. Uczeń ma rozpoznać na tych przykładach cechy charakterystyczne prezentowanych stylów.

¹⁰ Tamże, s. 69.

¹¹ Tamże, s. 62–63, 69, 92, 96–97.

¹² Tamże, s. 116, 118.

¹³ Tamże, s. 111, 120, 127, 132, 165, 170, 188.

¹⁴ Tamże, s. 176–177, 217, 238, 239.

¹⁵ Tamże, s. 189–190.

¹⁶ Tamże, s. 26.

¹⁷ Tamże, s. 176–177.

¹⁸ Tamże, s. 80–81.

¹⁹ JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum*. Toruń 2010, s. 21.

²⁰ CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum*. Toruń 2011, s. 18, 19, 111, 172.

²¹ Tamże, s. 136–138.

Podręczniki tej serii zawierają także **portrety wybitnych postaci** z dziejów powszechnych (np. Erazma z Rotterdamu, Mikołaja Kopernika, Marcina Lutra, Jana Kalwina, Henryka VIII, św. Ignacego Loyoli, Bohdana Chmielnickiego, Ludwika XIV, Iwana Groźnego, Marii Teresy, Katarzyny II, Napoleona Bonaparte, Jerzego Waszyngtona, Tadeusza Kościuszki i Kazimierza Pułaskiego jako bohaterów amerykańskich, Maksymiliana Robespiera) oraz z dziejów Polski (Zygmunta Starego, Bony Sforzy, Henryka Walezego, Stefana Batorego, Stefana Czarnieckiego, Jana Chodkiewicza, Jana Kazimierza, Hugona Kołłątaja, Stanisława Małachowskiego, Augusta II Mocnego, Augusta III Sasa, Stanisława Konarskiego, króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego). Mają one przybliżyć postacie, o których mówi tekst zasadniczy, a które wiążą się z opisywanymi wydarzeniami. Uczeń w opisie portretu znajduje ważne wyjaśnienia, np. przy postaci Jana Karola Chodkiewicza jest to informacja, że „*oznaką jego władzy była buława*”.²² Czasami autorzy proszą o porównanie dwóch portretów, np. Henryka Walezego i Stefana Batorego, by uczeń zastanowił się, „*który z tych strojów mógł szlachcie polskiej wydawać się bardziej swojski*” i tym samym postać zyskała jej przychylność.²³ Niektóre wyjaśnienia z opisu pod portretem pozwalają zrozumieć cele, które stawiał sobie malarz, np. w portrecie Jana Kazimierza uczeń znajduje informację, że sarmacki strój władcy „*żupan i delia (wierzchnie okrycie podbijane wilczym lub sobolim futrem)*” miały podkreślić więź króla ze szlachtą.²⁴

Podręcznik dla klasy trzeciej także zapoznaje uczniów z portretami ważnych postaci. Są to zarówno postacie związane z wydarzeniami politycznymi (np. Piotr Wysocki, Książę Adam Czartoryski, Aleksander Wielopolski – jego portret dzieło Jacka Malczewskiego, Szymon Konarski, Piotr Ściegienny, Romuald Traugutt, Józef Piłsudski, Roman Dmowski, Zygmunt Miłkowski, Wincenty Witos, Ludwik Napoleon III, Wiktor Emanuel II, Giuseppe Garibaldi, Camillo di Cavour, Otto von Bismarck, John Brown, Abraham Lincoln, Włodzimierz Lenin, rodzina cara Mikołaja II).²⁵

Niektóre **obrazy ilustrują wydarzenia**, o których mówi tekst (np. *Hold pruski i Zaprzysiężenie konstytucji 3 Maja 1791 r.*, dzieła Jana Matejki, bitwa pod Lepanto, *Przysięgę T. Kościuszki na Rynku krakowskim*, obraz Franciszka Smuglewicza, czy *Bitwa pod Sandomięm* Januarego Suchodolskiego),²⁶ bądź kwestie społeczne (np. przykłady herbów szlacheckich, godło Rzeczypospolitej Obojga Narodów).²⁷ Uczeń znajdzie też przykład portretu trumiennego, charakterystycznego dla malarstwa barokowego w Polsce i typowy portret szlachcica w stroju sarmackim.²⁸ Warto podkreślić, że opis sarmackiego stroju szlacheckiego zwraca uwagę ucznia na to co typowe – fryzura, „*kontusz z szerokim pasem i karabelę (ozdobną szablę) wykonaną na wzór turecki*”.²⁹

W podręczniku dla klasy trzeciej uczniowie znajdą też obrazy upamiętniające ważne wydarzenia (np. Eugene Delacrois *Masakra na Chios* i *Wolność wiodąca lud na barykady*, Wojciecha Kossaka *Olszynka Grochowska*, *Sowiński na szanłcach Woli*, *Rugi pruskie* i *Obrońca Lwowa*, Jana Lewickiego *Rzeź galicyjska*, rewolucję lutową 1848 r. we Francji i w Berlinie

²² JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum*. Toruń 2010, s. 105.

²³ Tamże, s. 84.

²⁴ Tamże, s. 116.

²⁵ CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum*. Toruń 2011, s. 6, 43, 45, 57, 63, 64, 70, 83, 85, 104, 107, 116–117, 190, 194–195, 198, 199, 226.

²⁶ JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum*. Toruń 2010, s. 50, 212, 100, 220, 238.

²⁷ Tamże, s. 59, 78.

²⁸ Tamże, s. 97, 96.

²⁹ Tamże, s. 96.

z marca 1848 r., rycina z Lajosem Kossuthem, szarża pod Bałakławą z 1895 r., Artura Grotgera *Branka*, *Kucie kos* i Michała Andriollego *Walka powstańcza*, Maksymiliana Gierymskiego *Patrol powstańczy*, oraz *Bitwa pod Sadową z 1866 r.*, *Proklamacja II Rzeszy w Wersalu*, *Bitwa pod Gettysburgiem*, *Atak floty admirała Togo w wojnie rosyjsko-japońskiej*, Stanisława Batowskiego *Wjazd Józefa Piłsudskiego do Kielc*.³⁰

Warto zauważyć zamieszczenie obrazu przedstawiającego demonstrację w Hambach z maja 1832 r. solidaryzującą się z polskimi emigrantami. Uczniowie mają opisać atmosferę tego wydarzenia oraz wykonać zadania związane z innymi obrazami, wymagające np. ich porównania, odczytania nastroju zaakcentowanego w obrazie.³¹

Warto zauważyć zamieszczenie **fotografii** dokumentujących nowe zjawiska,³² np. demonstrację sufrażystek w Nowym Jorku w 1912 r., otwarcie letnich igrzysk olimpijskich w Atenach w 1896 r., ekspedycję tłumiącą powstanie bokserów w 1900 r., użycie masek gazowych w I wojnie, rozbijanie Niemców w 1918 r., czy podpisania rozejmu w Compiègne. Niektóre ważne postacie prezentowane są na zdjęciach, np. naukowcy, wynalazcy: Maria Skłodowska-Curie, Thomas Alva Edison, Ludwik Pasteur.³³ Autorzy przy pomocy fotografii obrazują ważne fakty, np. walkę Polaków o ziemię poprzez zdjęcie wozu Michała Drzymały w Grodzisku Wielkopolskim.³⁴

Ciekawymi dla uczniów będą takie dokumenty – obrazy jak kartki żywnościowe z pierwszej wojny światowej, które uczeń musi dokładnie przeanalizować, by określić na ile dni miał wystarczyć przydział żywności.³⁵

Ważne dla młodzieży będą winiety XIX-wiecznych czasopism regionalnych oraz nuty kaszubskiej pieśni weselnej w kolorowej wersji, pozwalającej odczytać treść, udowadniające polskość ludzi na Górnym Śląsku i Kaszubach.³⁶ Podobne zadanie powinni wykonać uczniowie, by wyjaśnić złożoność zaprezentowanego kolorowego herbu Austro-Węgier.³⁷

Bardzo ważnym elementem tych podręczników są zamieszczone **karykatury**. W książce dla klasy drugiej są to np. pertraktacje przed drugim rozbiorem Rzeczypospolitej, zakusy Katarzyny II, wobec Turcji i Polski, francuska z 1799 r., antynapoleońska.³⁸ Uczniowie klasy trzeciej znajdą ich więcej, np. *Gorzka pigułka konstytucji* z 1848 r. (uczeń musi ją przeanalizować i odpowiedzieć dlaczego jest ona gorzka), *Gra w karty ziemian francuskich* (i tu uczeń ma wyjaśnić sens karykatury), *Humorystyczna mapa Europy* z 1870 r. (uczeń ma ją zinterpretować), *Karykatura antysemita z 1898 r.* (także prośba o interpretację), *Darmowy dzień salonu z XIX w.*, *Represje wobec dzieci we Wrześni*, karykatura ze *Szczutka*, *Europejska palma pokoju*, karykatura francuskiej kartki żywnościowej (uczeń na nazwać wymowę sceny), *My Mikołaj II – obok Rasputin* (uczeń ma ją wyjaśnić).³⁹

³⁰ CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum*. Toruń 2011, s. 13, 14, 48, 53, 162, 66, 245, 70, 72, 90, 98, 101, 109, 110, 118, 153, 237.

³¹ Tamże, s. 56, 70–71, 109, 152, 156.

³² Tamże, s. 128, 215, 216, 231.

³³ Tamże, s. 120, 122, 124, 139, 152.

³⁴ Tamże, s. 163.

³⁵ Tamże, s. 242.

³⁶ Tamże, s. 165.

³⁷ Tamże, s. 126.

³⁸ JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum*. Toruń 2010, s. 216, 227, 232, 248.

³⁹ CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum*. Toruń 2011, s. 68, 92, 111, 131, 134, 162, 168, 209, 218, 222.

Ważną pomocą dla ucznia są też reprodukowane **plakaty** (rosyjski, ukazujący trójporozumienie – uczeń ma rozpoznać państwa, poświęcony pracy kobiet w fabrykach amunicji, bolszewicki *Towarzysz Lenin oczyszcza Ziemię z nieczystości* – uczeń ma wyjaśnić przesłanie, niemiecki plakat z 1918 r., i propagandowy *Czego chce Spartakus?* i wymowna *Rosyjska pocztówka propagandowa dla Polaków* oraz polski *Ojczyzna wzywa Was*.⁴⁰ I one mają pomóc odczytać ukryte w nich informacje, ale i odczytać treści propagandowe.

Podręczniki posiadają **czytelne mapy**.⁴¹ Ich duża ilość (w podręczniku dla klasy pierwszej 42, dla klasy drugiej 31, a trzeciej 18) ma pomóc uczniom w lokalizacji przestrzennej omawianych wydarzeń.⁴² Warto zaznaczyć, że niektóre polecenia odwołują się do mapy, np.: „Sprawdź, jakie współczesne państwa leżą na obszarze monarchii Karola Wielkiego.”⁴³

Bardzo przydatne w przyswajaniu wiedzy, ale też uczące porządkowania informacji, są zastosowane **schematy**. W podręczniku dla klasy pierwszej uczeń zobaczy podział źródeł historycznych, nauki pomocnicze historii i elementy procesu dziejowego oraz podział dziejów na epoki, ustrój polityczny Sparty i Aten (łatwo je porówna), Rzymu czasów republiki, społeczeństwa feudalnej Europy, społeczeństwa słowiańskiego, ustroju miasta i podziału uprawianej ziemi.⁴⁴ Za schemat można uznać i linie genealogiczne, ukazujące następstwo tronu w dynastii piastowskiej.⁴⁵ Za szczególnie cenny uważam schemat pokazujący proces przekształcania się plemion w rody, a te w państwa.⁴⁶ Ponieważ postacie są zaopatrzone w zdjęcia uczeń łatwiej je zapamięta. W podręczniku dla klasy drugiej warto zaznaczyć schemat zmian religijnych w okresie reformacji, sejmu walnego, unii personalnej Brandenburgii i Prus Książęcych (uczeń ma wyjaśnić na jego podstawie dlaczego była niekorzystna dla Rzeczypospolitej), czy szlachty francuskiej i angielskiej w XVII w., ewolucji monarchii w Europie, oraz monarchii absolutnej Ludwika XIV i angielskiej, monteskiuszowski podział władzy, jego zastosowanie w USA i w konstytucji 3 Maja 1791 r.⁴⁷ w Polsce. I ten podręcznik zawiera linie genealogiczne – Jagiellonów.⁴⁸ W podręczniku dla klasy trzeciej znajdujemy schemat ustroju Królestwa Polskiego, opozycji w Królestwie, nurtów w Wiośnie Ludów, etapów zjednoczenia Niemiec w pierwszej połowie XIX w., form kolonializmu w XIX w., kategorii zesłańców polskich w Rosji carskiej, władz Galicji pod koniec XIX w., polskiego ruchu narodowego w XIX w., ruchu ludowego w Galicji.⁴⁹

Podręczniki wprowadzają też **tabele**. W klasie pierwszej dzięki nim można porównać rozwój pisma w starożytności, bóstwa Egiptu, Grecji, Rzymu, trivium i quadrivium, organizację państwa Krzyżaków, czy zsynchronizować wydarzenia z obszaru świata starożytnego, średniowiecznej Europy i Polski.⁵⁰ W klasie drugiej uczniowie znajdą w nich urzędy centralne

⁴⁰ Tamże, s. 208, 219, 226, 230, 236, 246.

⁴¹ Tamże, s. 22, 23, 32, 37, 41, 54–55, 65, 72, 79, 80, 88, 103, 109, 112, 117, 122, 131, 134, 137, 143, 147, 154, 158, 164, 170, 175, 182, 183, 193, 199, 204, 218, 224, 225, 229, 230.

⁴² Tamże, s. 9, 21, 38, 41, 47, 52, 55, 72, 79, 85, 102–103, 109, 113, 119, 126, 129, 154, 155, 181, 183, 193, 199, 203, 217, 221, 226, 234, 236, 243, 247.

⁴³ MORYKSIEWICZ, L. – PACHOLSKA, M. – ZDZIABEK, W.: *Poznajemy przeszłość. Historia 1 gimnazjum Toruń* 2009, s. 124.

⁴⁴ Tamże, s. 8–10, 49, 50, 74, 126, 135, 142, 161, 163.

⁴⁵ Tamże, s. 160, 183, 215, 216, 228 i trzecia strona okładki.

⁴⁶ Tamże, s. 142.

⁴⁷ JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum. Toruń* 2010, s. 39, 61, 198, 135, 141, 145, 147–148, 164, 185, 211.

⁴⁸ Tamże, s. 49.

⁴⁹ CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum. Toruń* 2011, s. 36, 43, 68, 107, 142, 155, 167, 196, 198.

⁵⁰ MORYKSIEWICZ, L. – PACHOLSKA, M. – ZDZIABEK, W.: *Poznajemy przeszłość. Historia 1 gimnazjum Toruń* 2009, s. 38, 26, 45, 75, 123, 241–245.

Rzeczypospolitej, zestawienie sejmów w Polsce XVI i XVII w., najważniejszych wynalazków z XVIII w.,⁵¹ natomiast w klasie trzeciej wynalazki pierwszej połowy XIX w., długości linii kolejowych w Europie, ludności na świecie i w Europie, odkryć i wynalazków drugiej połowy XIX i początków XX w., struktury zatrudnienia ludności na przełomie XIX i XX w., wydatków wojennych w pierwszej wojnie światowej.⁵² Każdy z podręczników tej serii posiada tablice synchronistyczne.⁵³ Pozwalają one na ćwiczenie umiejętności porównywania, zauważania zależności między wydarzeniami, słowem pozwalają rozwijać myślenie historyczne. Każda z tabel pokazuje jak porządkować wydarzenia, by odczytać ich wzajemne powiązania.

Nie jest to oczywiście pełny rejestr środków dydaktycznych zastosowanych w podręcznikach gimnazjalnych, ale i on pozwala dostrzec możliwości integracji wiedzy, a przede wszystkim ćwiczenia umiejętności wymaganych od uczniów w egzaminie gimnazjalnym i przygotowujących do dalszej nauki. Dokładna analiza wyżej omówionych podręczników pozwala określić je jako ciekawe, dające wiedzę i rozbudzające zainteresowania.

Porównując podręczniki polskie np. z czeskimi (choćby autorstwa Františka Čapki), możemy zauważyć zastosowanie standardów obowiązujących w Europie i dających porównywalne umiejętności uczniów, ćwiczone w pracy z tymi książkami szkolnymi.

Resumé

O nejnovějších polských učebnicích dějepisu pro žáky, čili co jim dává práce s učebnicí

Autorka v předložené studii analyzovala nejnovější učebnice dějepisu určené žákům základních škol 2. stupně v Polsku (publikované po roce 2004), a to řadu *Stopy minulosti* editora Stanisława Roszaka a *Objevujeme minulost* z dílny Polské učitelské společnosti v Toruni. Dospěla k závěru, že tyto učebnice mladým lidem pomáhají nejen rozšiřovat jejich poznání, ale rozvíjejí i jejich schopnosti osvojit si příslušné informace prostřednictvím různých zdrojů informací (nejrůznější typy obrazů: reprodukce, plakáty, karikatury, mapy, schémata, tabulky), včetně psaného textu.

⁵¹ JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum*. Toruń 2010, s. 78, 131, 170.

⁵² CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum*. Toruń 2011, s. 6, 17, 19–21, 121, 178, 232.

⁵³ MORYKSIEWICZ, L. – PACHOLSKA, M. – ZDZIABEK, W.: *Poznajemy przeszłość. Historia 1 gimnazjum* Toruń 2009, s. 241–245; JADCZAK, M. – MEISSNER-SMOŁA, M. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 2 gimnazjum*. Toruń 2010, s. 250–253; CHORAŻY, E. – DYBA, K. – ZAJĄC, S.: *Poznajemy przeszłość. Historia 3 gimnazjum*. Toruń 2011, s. 249–252.